

УДК 655.15:371.385.6

*О. М. Василюшин, О. В. Мельников**Українська академія друкарства*

РОЗВИТОК ДРУКАРСТВА НА КИЇВЩИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Досліджується становлення друкарства на Київщині у першій половині XVII ст., зокрема поява і розвиток нових друкарень та їх книговидавання.

Друкарство, видання, книга, друкарня

Однією з найважливіших подій в історії українського друкарства і взагалі в культурному житті України у першій половині XVII ст. було заснування Києво-Печерської друкарні, першої друкарні на східноукраїнських землях. З самого початку свого заснування аж до середини XVIII ст. майже не мала вона жодної конкуренції; а коли й з'являлися нові друкарні, то швидко зникали, бо ніхто не міг конкурувати з заможною та могутньою Лаврою.

Друкарня почала свою діяльність на базі Стратинської друкарні [6, с. 175], яку придбав і перевіз настоятель Києво-Печерської лаври архимандрит Єлисей Плетенецький. Точна дата невідома. Перше лаврське видання «Часослов» [2, с. 117–119] з передмовою З. Копистенського (яке збереглося до нашого часу) датується 1616–1617 рр., однак відомі ще раніші друки: «Мінея обща» (1608), «Псалтир» (1609), «Тріодь пісна» (1615) [5, с. 45]. Можемо вважати, що друкування в Києві почалося невдовзі після того, як воно було припинене в Стратині, тобто десь після 1606 року.

Новий архимандрит лаври, як ніхто в Києві, розумів силу і значення друкованого слова. Тому в числі перших завдань поставив перед собою будівництво на території лаври спеціального приміщення під друкарню, а згодом і спорядження її необхідним обладнанням.

Зважаючи на те, що на той час у Києві годі було шукати майстрів друкарської справи, Плетенецький знайшов більшість з них також на Галичині. Для забезпечення друкарні папером збудував паперову фабрику в Радомишлі (тепер районний центр Житомирщини) [7, с. 163].

У першій половині XVII ст. (1616–1654 рр.) з лаврської друкарні вийшло у світ близько 80 видань, зокрема 12, видрукованих польською та латинською мовами. До нашого часу збереглося 58 друків. Перше велике за обсягом київське видання — літургічна книга «Анфологiон» (1619) [4, с. 53]. До першої

* *Анфологiон* — збірка вибраних служб на всі 12 місяців року, видана друкарнею Києво-Печерського монастиря в 1619 році. Поряд зі службами на свята, які відзначаються Вселенською церквою, видавці вмістили й служби руським святим — князям Володимирі, Борисі і Глібу, засновникам Печерського монастиря Антонію, Феодосію, митрополитам Петру і Олексію, мученикам князю Михайлу Чернігівському і боярину його Федору, популярній на українських землях Параскеві-П'ятниці (Покрові), пророкам Єлисею та Євфимію. Тексти були підготовлені Іовом Борецьким. У редагуванні книжки брав участь Захарія Копистенський.

половини XVII ст. належать також два зшитки гравюр, зокрема зшитки з відбитками гравюр-ілюстрацій до «Біблії», які виконував гравер Ілля (1645–1649) [3, с. 114].

Серед лаврських друків того часу зустрічаємо і невеликі брошури, як, наприклад, одне з перших видань — «Візерунок цнот» 1618 р., — панегірик на честь засновника Києво-Печерської друкарні Єлисея Плетенецького, і величезні фоліанти, які мають понад тисячу сторінок, — «Бесіди на 14 посланій» (1623) і так званий «Великий требник» Петра Могили (1646). Більшість видань Лаври — книги богослужбового характеру. Правда, у деяких з них є цікаві передмови і післямови, в яких порушено питання, далекі від змісту церковних друків. У Лаврі видано і полемічні твори — «Книгу о вірі», яку дослідники приписують Захарії Копистенському (1620–1621), «Літос» (1644) — книгу польською мовою, гнівну відповідь на пасквіль ренегата Касіяна Саковича з приводу нібито темного і забобонного українського народу тощо [3, с. 114].

Окрім богословських видань, друкувалися тут і цілком світські книги, а саме абетки, календарі, історичні та філософські праці, вірші, панегірики. Найважливіші з них: «Вірші на жалостний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622), в яких відзначено великі заслуги гетьмана перед батьківщиною, славнозвісний «Лексікон славеноросскій» Памви Беринди (1627), — первісток східнослов'янської лексикографії, та ряд панегіриків з цікавими відомостями історичного характеру.

Як зазначалось вище, свою друкарську, а отже і мистецьку діяльність Лавра розгорнула на базі Стратинської друкарні, а це позначилося на багатьох її виданнях, зокрема перших. Первісток лаврської друкарні «Часослов» (1616–1617), книга, що мала шкільне призначення, за форматом і оздобленням дуже подібна до стратинських видань — «Служебника» і «Требника». Стратинськими прикрасами оздоблено й три наступні лаврські видання — «Візерунок цнот» (1618), «Анфологійон» (1619), «Служебник» (1620). Не виключено, що київський і стратинський гравер — одна і та ж особа, а саме Памво Беринда. Після Стратина він працював у Львові, а потім переїхав до Києва, де став одним з провідних друкарів і навіть отримав високе звання «архитипографа» — головного друкаря.

Від початку заснування в Києво-Печерській друкарні працювали над створенням своїх друкарських взірців. Про чималий колектив фахівців дізнаємося з видання 1630 року — панегірика на честь Петра Могили «Імнологія, си єсть піснесловіє». Її складало 12 працівників друкарні. Кожен з них написав вірша і підписався під ним, зазначивши свій фах або посаду. Двоє з них — керівники друкарні: Памво Беринда — «типикароводець» і Тарасій (Земка) — «всему типу правитель»; інші десять — безпосередні працівники друкарні: ієродиякон Ісаія — «типонадзиратель» (тримав загальний нагляд за друкарнею), інок Артемій Половкович — «типоблоститель» (наглядав за матеріалами друкарні), Стефан Беринда — «типограф» (друкар),

Нафан Зінкович — «наборщик», Дмитрій Захарієвич — «столпоправитель» (головний коректор), Парфеній Молковицький — «изобразитель» (художник, що готує малюнки для гравюр), Михайл Фойнацький — «изобразитель», Павло Макарієвич — «батирщик» (той хто накладав фарбу на друкарську форму), Федот Кіпрієвич — «батирщик», Леонтій Ієрусалимович — «письмолиятель» (словолитник) [3, с. 116].

Лаврські друкарі успішно працювали над новими прикрасами, зокрема титульними фортами і заставками, фігуральними гравюрами, особливо книжковими ілюстраціями. Значного розвитку набув титульний аркуш, власне його декоративна рамка — форта. Поряд з використанням стрятинської рамки з'являються нові композиції, взірцем для яких була форта з львівського видання «О воспитании чад» (1609). Створено тут також і два нові алфавіти: більший — квадратної і менший — прямокутної форми.

У художньому оздобленні київських друків брали участь багато майстрів. Та на жаль, більшість з них або не підписувалися під своїми творами або ставили тільки ініціали. Відомі такі монограмісти київських видань: В, ВР, ВРА, ЕК, КР, КЗ, КД, КП, ЛМ, ЛТ, ЛП, МТ, ПБ, ПД, СБ, Т, ТП, ТТ. Повне ім'я ставили лише два майстри — Ілля (Ілия, Ілія, Ілі, Іл, Іа) і Прокопій (ПР). Відомо також, що ініціалами ПБ підписувався Памво Беринда [1, с. 214], а ініціалами КП, ПД — Прокопій [1, с. 230].

Серед київських граверів дуже плідно працював Ілля, що прибув до Лаври зі Львова. Його перші київські твори підписані 1640 р.; водночас він і далі виготовляв гравюри для Львівської братської друкарні і друкарні Михайла Сльозки. Окрім ілюстрацій, він виготовляв і книжкові декоративні оздобы — заставки, кінцівки, титульні форти, декоративні фронтисписи, художні ініціали. Його оздоблення до «Великого требника» (1646) — титул, фронтиспис, заставки та кінцівки — належать до найцінніших здобутків українського книжкового мистецтва першої половини XVII століття.

Найсприятливішою і найрезультативнішою порою в діяльності Києво-Печерської друкарні був період від початку її заснування до 1648 року. Це була справжня доба розквіту цієї друкарні, коли одна за одною, все більшими накладками, все в кращому оформленні випускалися і швидко розходилися унікальні книги. Київські книги передусім міцно завойовували свої позиції в Росії [7, с. 168]. За змістом і неповторною оздобою вони майже не мали рівних поміж московських і петербурзьких друків. Так, наприклад, у 1669–1672 рр. Києво-Печерська друкарня завдяки наполегливості архімандрита Інокентія Гізеля домоглася відкриття в Москві власної книгарні, де доволі добре йшла торгівля київськими виданнями. Поширювалися київські книгодруки і в Сербії, Македонії, Чорногорії, Болгарії, Греції, Румунії, Албанії та ін. [6, с. 180].

Працювали в цей час у Києві ще дві короточасні приватні друкарні — Тимофія Олександровича Вербицького, що був у 1621–1623 рр. одним з найкваліфікованіших працівників лаврської друкарні та Спиридона Соболя, що прибув з Білорусії (Могильов). Вважалося, що Вербицький видрукував

лише одну книжку «Часослова» двома виданнями (1625, 1626), яку тоді використовували в школах. Однак дослідниками була виявлена ще одна його праця — «Псалтир» (1628) [4, с. 67]. Після цього видання Вербицький, очевидно, змушений був повернутися на роботу до лаври, а пізніше був направлений у Валахію, де організував нову друкарню. Натомість Спиридон Соболев видрукував чотири книги в семи виданнях, зокрема два видання «Апостола» (1630). Друки цих видавців не відзначалися високим художнім та поліграфічним багатством. Цікаво, що в оздобленні «Часослова» (1626) і деяких видань Соболева, зокрема в «Апостолі», використано художню спадщину Івана Федорова [3, с. 132], а в «Октоїху» 1628 р. він вперше в практиці кириличного книгодрукування ввів гравюру на міді [4, с. 71].

Київське друкарство вже в першій половині XVII ст. стало домінуючим на українських землях і його роль в історії української культури надзвичайно велика. Не дорівнюючи за кількісними показниками західноєвропейським країнам, воно за структурою і характером було ближчим до друкарства Західної і Центральної Європи, ніж до друкарства Росії. Українські видання були секуляризованишими за змістом і оформленням. Друковану книгу використовували не тільки в богослужіннях, а й для домашнього читання, у шкільному навчанні. Нерідко друки переписувалися. Усе це засвідчує функціонування друкованої книги як істотного чинника культурного життя, участь друкарів і книговидавців у процесі творення і поширення культурних цінностей.

1. Бондар Н. П. До історії побутування книжкових ілюстрацій у якості самостійних естампних гравюр наприкінці XVI–XVII ст. / Н. П. Бондар // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2005. — Вип. 10. — С. 212–231. 2. Боровський Я. Перша київська друкована // Наш друг — книга. — К.: Реклама, 1977. — С. 117–119. 3. Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. / Я. Запаско. — Львів, 1971. — 312 с. 4. Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника / Я. Д. Исаевич. — М., 1918. — 192 с. 5. Маслов С. Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст. / С. Маслов // Бібліологічні вісті. — 1924. — № 1–3. — С. 31–67. 6. Попов П. М. Роль Киева в истории книгодрукования (XVII–XVIII ст.) // Украинская книга / редкол.: І. М. Педанюк, І. К. Білодід та ін. — К.–Харків, 1965. — С. 94–102. 7. Тимошик М. Історія видавничої справи / М. Тимошик. — Вид. 2-е, випр. — К.: Наша культура і наука, 2007. — 496 с.

РАЗВИТИЕ КНИГОПЕЧАТАНИЯ НА КИЕВЩИНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII ВЕКА

Исследуется становление книгопечатания на Киевщине в первой половине XVII в., а именно появление и развитие новых типографий и их книгоиздания.

DEVELOPMENT OF BOOK-PRINTING IS ON KYIVSHCHYNA IN THE FIRST HALF OF XVII AGE

Becoming of book-printing is probed on Kyivshchyna in the first half of the XVII item, in particular appearance and development of new printing-houses and their knigovidannya.